

Організаційно-методична система формування музичного мислення підлітків у позашкільних навчальних закладах

Олена КОВІР,

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри естрадного співу Інституту мистецтв Київського національного університету культури і мистецтв

Орієнтація сучасної мистецької освіти на інтелектуальний розвиток особистості трансформується в одну з центральних ідей педагогічної науки. Нові концептуальні підходи потребують створення цілісної інноваційної дидактично-методичної системи навчання музики, в якій особлива роль відводиться позашкільній освіті з її провідним завданням – навчити учнів сприймати та усвідомлювати мистецтво музики.

Нині в освітньому просторі особливого значення набуває усвідомлення формуючого впливу мистецтва на особистість як ефективного засобу її художньо-естетичного самовдосконалення з орієнтацією на специфічну художньо-творчу діяльність, що охоплює систему інтелектуальних дій як інтегрованого комплексу і ґрунтується на різноманітності, аргументованості, гнучкості, сформованості спеціальних музичних знань та швидкості їх актуалізації; можливості їх використання в нових ситуаціях; розвиненій самосвідомості через суб'єктивний критерій в оцінюванні явищ, фактів дійсності з позицій мислення.

У психолого-педагогічній науковій літературі розкрито погляди на специфіку мислення, його змістові компоненти, механізми функціонування (Г.Костюк, В.Петухов, С.Рубінштейн); визначення внутрішніх факторів регуляції його розвитку (Б.Ананьєв, А.Брушлинський, В.Давидов, С.Максименко, В.Моляко, Я.Пономарьов, О.Тихомиров, І.Якиманська, Л.Яковенко); особливості формування мислення в підлітковому віці (Л.Виготський, Д.Ельконін, З.Калмикова, О.Матюшкін, Д.Фельдштейн). У наукових працях у галузі музичної педагогіки обґрунтовано ефективність розвитку музичного мислення у процесі музичного сприймання (М.Барановський, В.Остроменський, О.Ростовський, О.Рудницька); усвідомлення та розуміння змісту музичного твору, його художньо-образної специфіки (В.Петрушин, Н.Батюк).

Здійснений аналіз наукових джерел дав змогу дійти висновку, що у складній структурі розумової діяльності особистості визначальною домінантою є інтегративна сукупність її інтелектуальних властивостей. Відповідно до цього, розробляючи

організаційно-методичну систему формування музичного мислення підлітків, ми враховували те, що музичне мислення є динамічною, інтегративною властивістю особистості, яка характеризується взаємодією і взаємозалежністю пізнавальної, емотивної, аксіологічної, комунікативної, рефлексивної, перетворювальної функцій мислення у реалізації поліаспектної художньо-творчої діяльності.

Поняття «система» трактується як ціле, складене з частин, поєднане сукупністю елементів, що пов'язані один з одним і характеризуються певною цілісністю, єдністю [5, с. 584].

Треба зазначити, що інтеграція функцій музичного мислення створює цілісну систему його структурно-функціональної організації, забезпечуючи опосередкований вплив на результативність цього процесу завдяки реалізації його функцій залежно від специфікованих рольових ознак кожної з них. За такого підходу поняття «функції музичного мислення» ми розглядаємо як закономірно організовану, багаторівневу систему, для якої характерна поліаспектна взаємодія пізнавальної, емотивної, аксіологічної, комунікативної, рефлексивної, перетворювальної функцій.

Не менш важливими для розроблення організаційно-методичної системи формування музичного мислення підлітків є головні підходи до продуктивної організації навчально-виховного процесу в позашкільних закладах освіти з акцентуванням на музично-творчому розвитку підлітків; особистісно орієнтований підхід, який забезпечує формування у підростаючої особистості насамперед духовних цінностей як домінантних і вирішальних у цілісній аксіологічній системі; принцип індивідуально-диференційованої музичної підготовки учнів

підліткового віку, спрямований на розвиток їхнього музичного мислення. Крім того, розуміння музичного твору є процесом, який передбачає активне опрацювання підлітками художньої інформації, виявлення індивідуального ставлення до неї, відтворення смислової структури авторського художнього задуму в особистісній інтерпретації, що ґрунтується на органічному взаємозв'язку всіх форм і методів «занурення» у світ музичного мистецтва, пов'язаних з його розумінням, усвідомленням та «відкриттям нового» у процесі художньої комунікації і самооцінювання творчо забарвленої діяльності.

Ефективність організації навчально-виховного процесу в позашкільних закладах освіти треба забезпечувати конкретизацією застосування форм і методів, орієнтованих на свідоме оволодіння підлітками здобутками музичної культури і водночас розвиток їхніх інтелектуальних можливостей. Варто зазначити, що у цьому процесі набуває узгодженої взаємодії діяльність керівників гуртків (педагогів) і учнів-підлітків, оскільки дорослі виконують роль посередників між музичним мистецтвом і тими, хто опановує його, активізуючи закономірний процес зростання ініціативи підлітків, що виявляється у концертних виступах, безпосередній участі у виховних заходах, а також у формулюванні самими вихованцями різних завдань, що сприяє розширенню меж їхнього особистісного смислопокладання та зміцненню набутих духовних ціннісних орієнтирів.

Стратегічними завданнями організаційно-методичної системи формування музичного мислення підлітків є: виховання творчої особистості, здатної до художньо-естетичного усвідомлення мистецтва музики; самовираження та самоствердження підлітків у поліаспектній музично-творчій діяльності; активізація їхніх пізнавальних процесів з орієнтацією на розвиток творчого музичного мислення; збагачення емоційно-почуттєвої сфери на основі усвідомлення, розуміння різнопланового музичного матеріалу, що опановується; вираження особистісно-оцінного ставлення до мистецтва музики в різнобарвності його видів, жанрів і форм; стимулювання комунікативної функції мислення у процесі художнього спілкування з музикою; розгортання рефлексивних процесів у взаємодії з музикою; розширення загальних знань з музики та досвіду художньо-творчої діяльності; створення стимулювального і розвивального середовища у забезпеченні успішності інтелектуального розвитку підлітків; утвердження позиції підлітків як рівноправних учасників педагогічного процесу; створення атмосфери педагогічної комфортності та орієнтація на позитивну результативність у процесі розвитку музичного мислення підлітків; забезпечення продуктивної взаємодії в системі «підлітки – батьки – керівники гуртків» у межах організації поліаспектної музично-творчої діяльності дітей підліткового віку в позашкільних закладах освіти.

Згідно з метою дослідження, визначено та обґрунтовано принципи формування музичного мислення підлітків у позашкільних навчальних закладах.

Принцип гуманістичної спрямованості навчально-виховного процесу характеризується цілеспрямованим підходом до організації педагогічних впливів з орієнтацією на встановлення гуманістичної позиції підлітків, їх самовизначення в площині музично-естетичної діяльності, творче зростання, самореалізацію і самоствердження на основі усвідомлення загальнолюдських духовних цінностей [1, с. 124].

Принцип співтворчості та співробітництва передбачає проектування процесів взаємодії на рівні суб'єкт-суб'єктних, суб'єктно-групових (колективних) відносин та їх практичну реалізацію в поліаспектній художньо-творчій діяльності, що сприяє прояву соціально-комунікативної активності підлітків, зумовлює їх прагнення до раціонально усвідомленого індивідуально-творчого виявлення поряд з орієнтацією на успіх у творчій співпраці.

Принцип культуровідповідності полягає в тому, щоб цілеспрямований вплив на особистість учня-підлітка відповідав сучасним вимогам національної системи виховання, що передбачає глибоке осмислення і духовно-практичне освоєння цінностей культури шляхом вибіркового ставлення та апробації їх об'єктивного значення, а також прийняття загальнокультурних цінностей як засадничих у процесі сприймання, усвідомлення й оцінювання культурних явищ у житті, природі, мистецтві.

Принцип культуротворчості передбачає сукупність процесів і явищ духовно-практичної діяльності з домінантою мистецтва музики як засобу усвідомлення культурних норм і цінностей, поглиблення уявлень і знань для активної участі учнів підліткового віку в художньо-творчій діяльності позашкільних навчальних закладів з орієнтацією на поліфункціональний культурологічний вплив [2, с. 35].

Принцип інкультурації передбачає «занурення» підлітків у культуру свого народу із засвоєнням притаманних їй основ світосприймання, світорозуміння, світоставлення, що базуються на сприйнятті, осмисленні та узагальненні одержаної інформації і її реалізації в художньо-творчій діяльності в ракурсі конкретного освітянського процесу, зорієнтованого на специфіку функціонування певної культури в соціокультурному просторі [3, с. 198].

Принцип етноспецифічного детермінізму передбачає зорієнтованість навчально-виховного процесу на специфіку етнонаціонального характеру культури різних народів, зумовлену історично сформованими традиціями та звичаями, що у концентрованій формі фіксують її історичний досвід, репрезентуючи етнонаціональні особливості в об'єктивованих формах суспільної свідомості, у мові, творах мистецтва, нормах духовності.

Принцип «педагогіки паралельної дії» (за А.С. Маркєнком) полягає у здійсненні всього комплексу педагогічних впливів у процесі специфічної життєтворчості позашкільного навчального закладу, що розвивається відповідно до національних традицій, виховних заходів, пов'язаних із систематичною гуртковою діяльністю і послідовним ускладненням її мети й характеру, зорієнтовуючи на досягнення нових творчих здобутків та нового рівня згуртованості й активності колективу, де вимоги до кожного підлітка висуваються через колектив, через діяльність у ньому, шляхом реалізації толерантних і водночас конструктивних міжособистісних відносин.

Треба зазначити, що позашкільні навчальні заклади сприяють гармонійній реалізації всіх функцій музичного мислення, забезпечуючи умови для діяльності, що сприяє використанню творчих можливостей вихованців.

Поетапність і систематичність навчально-виховного процесу передбачають цілеспрямований вплив на учнів відповідно до їхніх задатків, інтересів, інтелектуальних можливостей, сприяють усвідомленню та реалізації визначеної мети і завдань у навчальній та художньо-творчій діяльності, спрямовуючи вибір ефективних методів, форм та засобів їх здійснення з дотриманням єдності вимог і скоординованості дій керівників гуртків, викладачів, батьків, з орієнтацією на поступову реалізацію сукупності тих динамічних процесів, що перебувають у систематичному зв'язку як у частковому, так і в цілому.

Педагогічна взаємодія на основі діалогізації є складною інтелектуальною взаємодією суб'єктів спілкування і передбачає здійснення творчої діяльності в ракурсі суб'єкт-суб'єктних відносин. Вона сприяє дотриманню ефективності зворотного зв'язку та одержанню нової інформації, зумовлюючи взаєморозуміння керівника гуртка, педагога і учня-підлітка як носіїв різних сенсових позицій, що базуються на самостійності, внутрішній свободі, автономності прийняття рішення, усвідомленій спрямованості, та творче співробітництво з акцентом на продуктивності формування музичного мислення учнів-підлітків.

Необхідним є впровадження системи навчально-диференційованих завдань – від репродуктивних з концентруванням на типових мисленневих операціях і реконструктивних, спрямованих на частково самостійний пошук, до творчих завдань поліваріантного характеру, що конкретизує певний етап сформованості музичного мислення суб'єкта. Ці завдання в їх видовому розмаїтті мотивують самостійний творчий пошук, спрямовують особистість на виявлення, перевірку та застосування своїх інтелектуальних можливостей, стимулюють до формулювання і вирішення конкретизованих мисленневих завдань. У цьому процесі мислення є внутрішнім діалогом на основі умовиводів підлітка, а розумовий процес постає як складність діалогів і дій, конкретні співвідношення і особливості

взаємної організації яких визначають своєрідність мислення.

Введення різних форм діяльності (індивідуальних, колективних, дрібногрупових, репетиційних, концертних виступів) до навчально-виховного процесу закладів позашкільної освіти та варіативне їх комбінування з орієнтацією на поступове ускладнення і диференціацію навчальних завдань створюють умови для стійкого засвоєння учнями-підлітками музично-теоретичних знань, формування самостійного творчого мислення та уміння адекватно оцінювати власну музичну діяльність, а також для появи новоутворень, що характеризують розвиток творчого музичного мислення. При цьому робота учнів в умовах різних за формою занять сприяє реалізації їхніх інтелектуальних можливостей, потреб та інтересів, а також стимулює здійснення переходу від репродуктивного виду навчальної діяльності до художньо-творчого пошуку в його поліфункціональних видових ознаках.

Сприятливий психологічний клімат в організації поліаспектної музично-творчої діяльності дітей підліткового віку в позашкільних навчальних закладах створюється шляхом забезпечення: атмосфери довіри, поваги, обміну духовними цінностями; педагогічної підтримки вихованця у встановленні соціального значення й особистісного смислу творів мистецтва і реальної дійсності; допомоги учневі в уточненні власної мети художньо-творчої діяльності, осмисленні можливостей її реалізації та подолання перешкод, самореалізації, самоконтролі, самоаналізі, самооцінюванні, самокорекції діяльності; стимулювання свободи творчості та співтворчості.

Спеціально розроблену методику формування музичного мислення підлітків варто впроваджувати трьома етапами, щоб учні позашкільного навчального закладу змогли оволодіти значним за обсягом репертуаром, комплексом музично-теоретичних знань, практичних умінь і навичок, розкрити особисті творчі можливості в художньо-творчій діяльності, а головне – були зорієнтовані на динамічно-творчий розвиток музичного мислення, розуміли його поліфункціональну зумовленість.

Під час першого етапу (інформаційно-орієнтованого) треба впроваджувати традиційні організаційні заходи з урахуванням інтегративного підходу до змістового компонента діяльності хорового, інструментального, хореографічного гуртків у позашкільних закладах освіти, а саме: інформування гуртківців про зміст і форми роботи гуртків за комплексним планом художньо-творчої діяльності позашкільного закладу; ознайомлення з тематикою заходів на рівні позашкільного закладу; інформування про культурно-масову діяльність інституцій гуманітарного профілю, що орієнтуються на дитячо-юнацьку аудиторію тощо. Можна впроваджувати серії навчальних завдань, які диференціюються за ступенем складності як самого музичного

матеріалу, так і характеру формування адекватних практичних умінь у процесі його опанування.

Необхідно враховувати, що конкретна деталізація змісту музики, виокремлення головного, суттєвого поряд з використанням мисленнєвих прийомів аналізу, порівняння, встановлення причинно-наслідкових зв'язків, узагальнення, оцінювання, виявлення комунікативної сутності певного виду мистецтва проектує у підлітків сформованість гнучкого творчого мислення. На цьому етапі основні операційні дії учнів спрямовані на актуалізацію набутого досвіду, на проведення аналізу-порівняння, а потім – узагальнення, що здійснюється послідовно і фіксується в їхній свідомості. Визначення учнями головних та другорядних ознак інтонацій сприяє розширенню спеціальних музичних знань, збагачує їх судження новими музичними поняттями. При виконанні тестових завдань учні експериментальних груп виявляють свідоме розуміння типізованих жанрово-стилістичних ознак музики, літератури, хореографії. Доведено, що перший етап формуючого експерименту дає змогу помітити позитивні зрушення в розвитку музичного мислення підлітків, де більш інтенсивного прояву набувають пізнавальна, емотивна, комунікативна функції. Водночас інші функції, що входять до структури музичного мислення підлітків, потребують подальшого педагогічного втручання.

На другому етапі (технологічно-реалізаційному) основними завданнями є: актуалізувальний розвиток усіх функцій музичного мислення з конкретизацією динамічного розгортання аксіологічної, рефлексивної, перетворювальної функцій у взаємодії з мистецтвом музики, розширення загальної мистецької ерудиції та поглиблення досвіду у поліаспектній художньо-творчій діяльності. До стратегічних прийомів цього етапу належать: виконання учнями навчально-диференційованих завдань проблемного характеру (спрямовувальних, оцінних, оцінно-конфліктних, доповнювальних, уточнювальних, пропозиційних, прогностичних); введення в практику опанування музичного матеріалу творів сучасних композиторів та значного за обсягом фольклорного доробку; застосування активних методів (дискусій, діалогів, колективного аналізу музичних творів, ескізного опрацювання музичного матеріалу, методу ілюстрації тощо). Головним під час виконання цих завдань є особистісний вибір учня та активне впровадження в навчальну практику прийомів інтелектуальних дій, слухового аналізу, засобів контролю, що дають підліткам можливість виявити свій творчий потенціал.

Поетапність виконання окреслених завдань створює умови для творчості й орієнтує учнів підліткового віку на безперервний пошук нового, оригінального, неповторного. Розуміння виховання ціями художніх цінностей і формування власних ціннісних орієнтацій можливі не тільки на усвідомленому рівні, а й на рівні інтеріоризації, рефлексії та ідентифікації. Внутрішньо зіставляючи свої дії,

пов'язані з аналізом музичних творів, учні прогнозують власні ціннісні орієнтації відповідно до тих естетичних еталонів, що містяться в художньо-образному змісті творів, і трансформують ці зразки у внутрішні світоглядні позиції.

З педагогічних міркувань, одним із найскладніших видів діяльності, до якого можна залучити учнів, є поліаспектна інтелектуальна діяльність, спрямована на самоактуалізацію своїх творчих можливостей. Особлива увага при цьому приділяється синтетичним жанрам виконавської практики, таким як вокально-хореографічна та вокально-інструментально-хореографічна композиція, колективне виконавство у формі різних за типологією інструментальних ансамблів.

Важливого значення набуває зіставлення досягнутого з поставленими завданнями та метою реалізації виховного заходу, підбиття підсумків роботи учнів і керівників гуртків на рефлексивно-оцінному рівні. Це сприяє підвищенню мотивації у навчальній, репетиційній і виконавсько-концертній діяльності й актуалізує інтелектуальний розвиток підлітків, забезпечує накопичення творчого та інтелектуального досвіду як нової форми особистісного саморозвитку.

Третій етап (результативно-узагальнюючий) спрямований на творче самовиявлення учнів у процесі поліаспектної художньо-творчої діяльності, їхню інтелектуальну активність, що є вирішальним у розвитку всіх функцій музичного мислення підлітків як інтегративної цілісності. Найпоширенішою формою роботи з учнями на цьому етапі є проведення тематичних вечорів, концертних виступів для широкого кола громадськості міста; участь у конкурсах, фестивалях та інших заходах, пов'язаних із визначними датами.

Концертний виступ є однією з ефективних форм музично-виконавської діяльності, що передбачає мобілізацію зусиль підлітків для стимулювання всіх функцій їхнього музичного мислення поряд з акумуляцією виконавської надійності, яка охоплює безпомилкове, чітке, точне та усвідомлене інтерпретування музичного твору. Під час дослідження було звернуто увагу на створення і втілення в концертній практиці «еталонної» інтерпретації музичних творів завдяки використанню варіантності інтерпретаційних настанов.

По-перше, кожен із варіантів інтерпретації осмислювався і поглиблювався завдяки врахуванню особистісних емоційних реакцій, ціннісного ставлення, особистісного оцінювання власного виконавства кожним учнем щодо змістового компонента того твору, який проектувався для виконання. По-друге, здійснювалося постійне обговорення художньо-образної ідеї твору та її варіативного трактування, при цьому початковий варіант щоразу розглядався по-новому і на його основі виникали інші, дещо відмінні від нього і водночас своєрідні тлумачення. По-третє, інтерпретація твору будувалася ніби на «умовному протиставленні» смислових

настанов певних епізодів твору, в результаті чого створювалася нова «протилежна» інтерпретація, що мала тотожні та відмінні від попередньої риси. По-четверте, відбувалося «нашаровування» одного варіанта на інший, що слугувало створенню цілої системи задумів, в якій один задум породжував інший. По-п'яте, здійснювалось обґрунтування «еталонного» варіанта інтерпретації щодо розкриття художньої змістовності музичного твору в його виконавських виражальних засобах. Отже, виконавська інтерпретація передбачала «одухотворення» твору мистецтва, наповнення його культурно-духовним змістом поряд з емоційною зумовленістю та усвідомленістю ціннісної авторської концепції з публічно-регулятивним характером сценічної діяльності та збереженням творчого самопочуття й художнього самовираження.

Дослідженням доведено, що у процесі створення інтерпретації в колективному виконавстві вихованці опановують механізми творчості, оскільки еталонний результат, до якого вони докладають максимум зусиль, постає як реально функціонуюча модель художньо-творчої діяльності, а всебічне вивчення репертуару, спроектованого для конкретного заходу, сприяє творчому опануванню іншого репертуару, необхідного для практичної діяльності учнів в умовах позашкільної освіти. Водночас передбачається, що концертний виступ є певним комунікативним етапом педагогічно спроектованої творчої взаємодії між виконавцями і слухачами, який підпорядкований меті набуття підлітками досвіду самореалізації у процесі художнього спілкування і сприяння продуктивності вияву функцій музичного мислення.

Організаційно-методичну систему формування музичного мислення підлітків у позашкільних навчальних закладах створено та апробовано згідно зі сформульованими принципами й розробленими педагогічними умовами їх утілення.

Література

1. Бех І.Д. Духовні цінності в розвитку особистості / І.Д. Бех // Педагогіка і психологія. – К. : Пед. думка, 1997. – №1. – С. 124–129.
2. Комаровська О.А. Художньо обдарована дитина: на допомогу вчителю / О.А. Комаровська. – К. : Bona Mente, 2002. – 40 с.
3. Мид М. Культура и мир детства / М.Мид. – М. : Наука, 1988. – 215 с.
4. Піча М.В. Культура вільного часу (філософсько-соціологічний аналіз) / М.В. Піча. – Л. : Світ, 1990. – 152 с.
5. *Философский* энциклопедический словарь / [сост. А.Л. Грекулова и др.]; редкол. : С.С. Аверинцев и др. – 2-е изд. – М. : Сов. энцикл., 1989. – 814 [1] с.

Анотації

Олена КОВМІР

Організаційно-методична система формування музичного мислення підлітків у позашкільних навчальних закладах

У статті розглядається проблема формування музичного мислення підлітків у позашкільних навчальних закладах. Виокремлено та обґрунтовано підходи, принципи і педагогічні умови, які дають змогу ефективно побудувати процес формування музичного мислення учнів відповідно до змістово-функціональної структурованості та особливостей досліджуваного феномену.

Ключові слова: музичне мислення, функції музичного мислення, педагогічні умови, позашкільна освіта.

Елена КОВМИР

Организационно-методическая система формирования музыкального мышления подростков во внешкольных учебных заведениях

В статье рассматривается проблема формирования музыкального мышления подростков во внешкольных учебных заведениях. Выделены и обоснованы подходы, принципы и педагогические условия, которые способствуют эффективному построению процесса формирования музыкального мышления учащихся в соответствии со смыслово-функциональной структурированностью и особенностями исследуемого феномена.

Ключевые слова: музыкальное мышление, функции музыкального мышления, педагогические условия, внешкольное образование.

Olena KOVMIR

Organizational-methodical system of formation of musical thinking of teenagers in out-of-school educational establishments

The article is devoted to the problem of formation of musical thinking of teenagers in out-of-school educational establishments. Defined and proved approaches, principles and pedagogical terms which will give possibility effectively to build the process of formation of musical thinking of pupils in accordance with the semantic and functional structuring and characteristics of the investigated phenomenon.

Keywords: musical thinking, functions of musical thinking, pedagogical terms, out-of-school education.